

Lőrincz József

A sztálini büntetőpolitika és konzekvenciái a hazai büntető igazságszolgáltatásban¹

Miközben a nyugati társadalmakban a II. világháború után a büntetőpolitika enyhülésével megindult az igazságszolgáltatás megújulása, hazánkban 1949-től a nyugat-európai büntetőpolitikai és börtönügyi modell teljes tagadásával gyökeres fordulatra kényszerültünk. A Szovjetunió diktálta sztálini büntetőpolitika ideológiai háttérében az osztályharc fokozódó éleződésének, illetve a proletárdiktatúra hatalomgyakorlásának a többséggel szembehelyezkedő kisebbség elnyomásával járó hamis tantételei álltak. A paranoid büntetőpolitika következményei igazságszolgáltatásunkat újkori történelmének mélypontjára taszították. A különböző represszív intézkedések csaknem minden ötödik családot érintettek, és jelentősen hozzájárultak az 1956-os forradalomban kirobbant népi elégedetlenség fokozódásához.

Honi büntetőjogunk a fordulat évétől, 1948-tól 1956-ig az egypártrendszerű, monolitikussá merevedő állami politika direkt irányítású eszközévé torzult, amely ugyan korszerű és hangzatos elveket képviselt, de gyakorlatában az osztályharc egyik előretolt bástyájaként a „szocializmus építésével szembefordulók” megleckéztetését végezte el. Király Tibor erről a következőket írja: „A büntetőjog alkalmazásával reagált az állam minden – a központi tervekkel és ideológiával ellenétes – megmozdulásra, nemegyszer fölöslegesen és szélsőségesen. A büntetőjog és alkalmazása töltötte be azt a reménytelen szerepet, hogy őre legyen a tervteljesítésnek, hogy biztosítsa a szocialista tudat kialakítását, az önkéntes munkafegyelem diadalra jutását. Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy nem a társadalmi, gazdasági, hanem a büntetőjogi törvényeknek kellett vezérelniük a termelési folyamatokat és kialakítani az emberek meggyőződését.”² Hazai történetünkben ez a példa nélkül álló nyolc év azt eredményezte, hogy a büntetőjog évszázados garanciáinak legtöbbjét megszegték, és a törvényes formák betartásával, vagy sok esetben anélkül, százezrek váltak egy beteges büntetőhatalom martalékává.

1. Módosítások a büntető jogalkotásban

Az 1945 utáni törvényhozás a *halálbüntetéssel fenyegetett bűncselekmények körét* jelentősen kiszélesítette, ez a változás összefüggött a világháború folyamán elkövetett

1 A Rendőrtiszti Főiskola „1956 szilánkjai” című konferenciáján 2006. november 15-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

2 Király Tibor: A büntetőhatalom korlátai. Akadémiai székfoglaló. Budapest, 1988. Kézirat. 14. oldal

háborús és népellenes bűncselekmények tetteinek felelősségre vonásával. A halálbüntetés kiszabására a jogalkotás széles körű lehetőséget nyitott a rögtönbíráskodás keretében. 1950-ben újabb jogszabályok tették lehetővé halálbüntetés alkalmazását, így a gazdasági rend, majd pedig a társadalmi tulajdon büntetőjogi védelmére. Az 1950. évi II. törvényben (Btá) semmi kétség nem merült fel alkalmazását illetően.³

A szabadságvesztés-büntetésnek a korábbi, Csemegi-kódexben foglalt rendszerét a II. világháború után a 81/1945. ME sz. rendelet a népbíráskodásról és az 1440/1945. (VIII. 5.) ME. sz. kormányrendelet módosította először. Ez utóbbi mellőzte a népbíráskodás körében a fogházbüntetést, és bevezette a kényszermunka büntetést. E kormányrendeleteket törvényerőre emelő 1945. évi VII. törvény alapján tehát a bíróság a következő szabadságkorlátozó büntetéseket szabhatta ki: kényszermunka; fegyház; börtön.⁴

A Csemegi-kódexben foglalt büntetési rendszer teljes átalakítását az 1951. január 1-jén hatályba lépett Btá. végezte el azzal, hogy csak egyfajta szabadságvesztést ismert: a börtönt. Az alapvető módosítást a miniszeri indokolásban azzal magyarázták, hogy „a szabadságvesztés változatos sokasága szükségtelen, egyenesen káros, mert a büntető törvények alkalmazását nagymértékben megnehezíti”. Az egységesítés valós indoka az volt, hogy nem álltak rendelkezésre megfelelő számú intézetek.

1945 után a korábbi évtizedekben hozott rendelkezésekre hivatkozva alkalmazták a *rendőrhatósági őrizetbe helyezést*, közkeletű szóval az *internálást*. Az internálás olyan eszköz volt, amelyet az MKP, később az MDP megvalósíthatta azt a célját, hogy politikai, illetve saját pártjukon belüli ellenfeleiket fizikailag eltávolítsák, kiiktassák a közéletből. Az internálás alkalmazása különösen az 1948 szeptemberében megalakult Államvédelmi Hatóság (ÁVH) hathatós közreműködésével vált tömegessé.

2. A büntető jogalkalmazás eltorzulása

a.) A halálbüntetés alkalmazása

A halálbüntetés alkalmazásáról 1945-től 1953-ig nem állnak rendelkezésünkre hiteles adatok. Az eligazodást bonyolítja, hogy 1945-től a népbíróságok, katonai bíróságok és a rögtönítélő bíróságok egyaránt kiszabhattak halásos ítéletet. Különböző források szerint a kiszabott halálbüntetések száma 1949 januárjáig meghaladta a négyszázat, ebből kétszázat hajtottak végre.⁵ Még ma sem tudjuk, hogy az 1947-49-ben elkezdődő koncepciós perekben hány halálos ítélet született, és ezek közül hány került végrehajtásra. Horváth Tibor egy független kutatóra hivatkozva közli, hogy 1947 és 1953 között 196 embert végeztek ki, közülük 65 katonatisztet.⁶ Fehérváry István, egykori bebörtönzött szemtanú állítása szerint 1948-54 között a politikai okokból halálra ítélték száma

3 A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon. (Dokumentumgyűjtemény.) Szerk. Horváth Tibor. Miskolc, 1991. 41. oldal

4 Az 1946. évi XIV. törvény az államfogházat törölte el.

5 Horváth Tibor idézi Major Ákost, illetve Lukács Tibort, akiknek adatai között csaknem egybehangzóan szerepel a közel 200 kivégzés. In: A halálbüntetés megszüntetése... i. m. 42. oldal

6 U. o. 42. oldal

évenként átlagban 15-40 között volt. Fehérváry feltételezését arra alapozza, hogy ebben az időben a Gyűjtőfogház halálos zárkáiban 20-30 fő, a Margit körüti katonai fegyházban és a Pestvidéki fegyházban 15-40 fő halálraítélt várta az ítélet végrehajtását.⁷

b.) A szabadságelvonással járó szankciók alkalmazása

Az ún. koalíciós korszak jellegzetes, a büntetőpolitikai és a gazdasági érdekeket sajátságosan ötvöző büntetése a *kényszermunka-büntetés* volt. A kényszermunka-büntetés feladata – a törvényhozás szándéka szerint – az volt, hogy a főként politikai okokból elítélteknek módot nyújtson arra, hogy munkájukkal részben jóvátehessék az ország romba döntésében való közreműködésüket, továbbá, hogy „felvilágosító oktatással” alkalmassá váljanak a demokratikus rendbe való beilleszkedésre. Lukács Tibor kigyűjtése szerint 1949. január 31-ig a népbíróságok 22642 személlyel szemben hoztak marasztaló ítéletet, ebből 2208 vádlottal szemben alkalmaztak kényszermunka büntetést. E szankciót 1951-ig alkalmazták.

Az *internáltak* száma pontosan nem állapítható meg. Egyes források szerint 1953 elején 25-30 ezer, más források alapján 40 ezer személy volt internálva.⁸

Az 1948-tól 1956-ig kiszabott szabadságvesztés-büntetések pontos számára vonatkozó adataink is hiányosak, mint ahogyan hiányosak a fogvatartotti létszámadataink is. Izsák Lajos történész kutatásai szerint 1951-1953 első negyede között mintegy 650 ezer személy ellen indítottak büntetőeljárást, ebből 387 ezer főt marasztaltak el.⁹ A leggyakrabban alkalmazott büntetés – az elítélések mintegy 75%-a – börtön volt. A rendszer-változásig megjelent feldolgozások sem tartalmaznak hiteles számadatokat, ennek oka lehet, hogy azokat az 50-es években gondosan megsemmisítették, de lehetséges az is, hogy a kutatók a rendelkezésükre álló adatokat nem hozhatták nyilvánosságra. Az egykori forrásmunkákból¹⁰ így csupán következtetni lehet a fogvatartotti létszám alakulására. *A jelzett időszakon belüli fogvatartotti létszámhullámszám – hazai történelmünkben egyedülálló módon – szinte szeizmográfként tükrözte a „nagypolitikai” erőviszonyok változását a Szovjetunió Kommunista Pártjának Elnökségén, illetve közvetlenebbül, de ez előbbi hatására a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségén belül.*

Rákosiék csoportja a hatalom teljes kisajátítása érdekében könyörtelenül félreállította azokat, akik bármilyen formában akadályát jelenthették volna hatalmuk gyakorlásának. Ez a csoport vakon követte azt a sztálini előfeltevést, hogy a két rendszer közötti katonai konfrontációra már 1953-ban, vagy 1954-ben sor kerülhet. A büntetőjog és a börtön a hatalom egyfajta korbácsává vált, amelynek funkciója a hadicélú iparosítás

7 Fehérváry István: Börtönvilág Magyarországon 1945-1956. Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, Budapest, 1990. 52. oldal

8 Lásd: Törvénytelen szocializmus. A tényfeltáró bizottság jelentése. Zrínyi Kiadó – Új Magyarország, Budapest, 1991.

9 20. századi magyar történelem. Korona Kiadó. Budapest, 2001. 311. oldal

10 Lásd: Vigh József: A fiatalkori bűnözés és a társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964. és Gläser István: A szabadságvesztés büntetés végrehajtása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975.

hajszott tempójának kikényszerítése, a tömeges kollektivizálással és kulákküldözéssel pedig a „hátszág” biztosítása volt. Az éberség címén végrehajtott tisztogatások és koncepciók perek is a katonai diszciplinának a polgári életbe való átvitelét szolgálták.

A szakirodalmi forrásokból arra lehet következtetni, hogy az 1948-49-ben meginduló represszív büntetőpolitika következtében 1951. végére a hazai büntetés-végrehajtás zárt intézeteiben, de főleg külső munkahelyein mintegy 46 ezerre nőtt a fogvatartottak létszáma, amely 1952. decemberére már 76 ezerre duzzadt.

Sztálin halálával (1953. március 5.) és ezt követően az SZKP Elnökségén belüli erőeltolódások következményeképpen a Rákosi csoport átmenetileg meggyengült.¹¹ A korábbi büntetőpolitikai irányvonal bátortalan átértékelésével 1953. július 25-én közkegyelmet hirdettek, ezt azonban vontatottan és részlegesen hajtották végre. A kegyelem gyakorlásának csekély voltát jelzi, hogy 1953 decemberéig a fogvatartottak létszáma alig kétezerrel csökkent. 1954-ben, Nagy Imre miniszterelnöksége évében az MDP tavaszi, III. kongresszusa előtt újabb lendületet vett a politikai elítélések felülvizsgálata, ennek eredménye az volt, hogy az év végére a fogvatartotti létszám jelentősebben, mintegy 50 ezer főre csökkent.

Az 1955-ös év első negyede újabb politikai fordulatot hozott, amely – összefüggésben az SZKP Elnökségének a hidegháborús feszültség növekedésére tett átmeneti resztálinizációs lépéseivel – a Rákosi csoportot újból aktivitásra ösztönözte. A jobboldali revizionizmussal vádolt Nagy Imrét lemondatták, a hatalmi harcban ismét felülkerekedett Rákosi csoport korábban megkezdett büntetőpolitikájának következménye, hogy 1955. augusztusában 76 ezer, 1955. novemberében pedig már csaknem 80 ezer fogvatartottat regisztráltak.

Ez a fordulat azonban nem bizonyult tartósnak. A szovjet vezetés a túlságosan veszélyessé váló hidegháborús feszültség oldása érdekében 1955. májusától konvergensenk bizonyult a jugoszláv és a nyugat-európai kérdésekben.¹² A Rákosi csoport a Jugoszláviával való közelség következtében kínos helyzetbe került, különösen a korábbi, mesterségesen szított ellenséges viszonyban koholt koncepciók perek – így a Rajk per – miatt is. 1955 júniusától a koncepciók perek bebörtönzött áldozatainak túlnyomó többségét kiengedték a börtönökből, de a törvénytelenül elítéltek rehabilitációja ezúttal is vontatottan haladt. A kormányzat 1955. novemberében büntetőpolitikájának újabb enyhítésére kényszerült.¹³ Ezután a fogvatartotti létszám fokozatos csökkenése volt tapasztalható: 1955. december 31-én 77 ezer, 1956. január 1-én 66 ezer, 1956. február 1-én 62 ezer, 1956. március 1-én 60 ezer fogvatartottat regisztráltak.

Az SZKP 1956. februári XX. Kongresszusának a sztálini személyi kultuszt leleplező fordulata végleg megpecsételi a Rákosi csoport politikai sorsát. A jogtalanul fogvatartottak elbocsátása, a törvénytelenül elítéltek rehabilitációja 1956. júliusától, Rákosinak a hatalomból távozásától felgyorsult. 1956. szeptember 1-én a különböző büntetés-végrehajtási helyeken 30 ezer személy fogvatartásáról van hozzávetőleges adatunk,

11 Az MDP KV. 1953. június 27-28-i ülésén az addigi politikai irányvonal átértékelését végzik el, 1953. július 4-én Nagy Imrét miniszterelnökké nevezik ki.

12 1955. májusában egy Hruscsov vezette szovjet delegáció Jugoszláviában kiegyezésre törekszik, és erre szólítja fel a csatlós államokat, így Magyarországot is, 1955. június 18-23. között pedig Genfben a nagyhatalmak tanácskozása zajlik a leszerelés kérdésében.

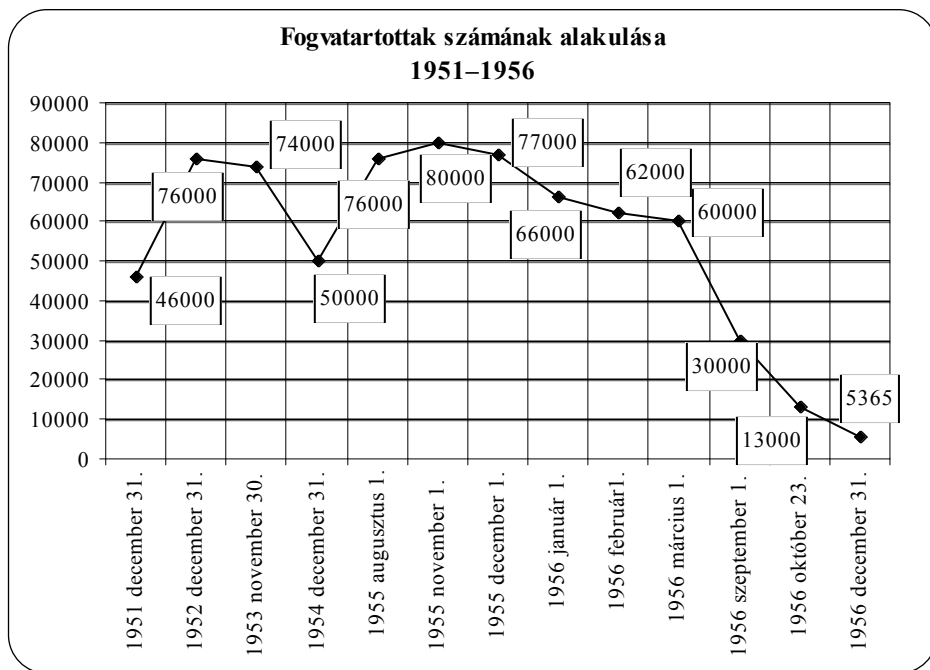
13 Egy 1955. novemberi párhathározat a bűnüldöző szervek korábbi széles hatáskörét korlátozza.

1956. október 23-án, a forradalom kirobbanásának napján ez a létszám már csupán 13 ezer, ebből 3 ezer a politikai okokból elítélt.¹⁴

Az 1956-os októberi forradalom első napjaiban a tömegek fokozódó elszántsággal fordultak a Rákosi rendszer elnyomó rekvizitumai, így a börtönök ellen is. Az október 28-át követő napokban az intézetek előtt napról-napra egyre sokasodó, tiltakozó lakosság az bentlévők kiszabadítását követelte. A belügyi szervek (így az ide sorolható büntetés-végrehajtási szervezet is) ezekben a napokban bekövetkező dezintegrációja folytán, a büntető intézetek vezetői a börtönök védelmét kilátástalannak tekintették, ezért október 31-ig sor került valamennyi fogvatartott kiengedésére.¹⁵

1956. november 7-én tették közzé a fegyveres erők miniszterének felhívását, amely 1956. november 11-ig adott haladékot a kiszabadult elítélteknek arra, hogy jelentkezzenek az intézeteknél büntetésük folytatása végett. A közlemény tudatta, hogy a határidő betartása esetén a visszatérők büntetését egyharmaddal csökkentik, ha azonban nem jelentkeznek, semmiféle kedvezményben nem részesülnek.

A hazai börtönökben lévő fogvatartottak száma 1956. december 31-én 5365 fő volt. Ezzel a létszámmal kezdődött meg az ún. Kádár-korszak büntetés-végrehajtási történetének következő 33 éve.

¹⁴ Balogh L.–Horváth T.: Büntetés-végrehajtási jog. I. kötet. BM. Könyvkiadó. Bp. 1983. 198. oldal

¹⁵ Gláser István fent idézett munkájában megjegyzi, hogy az elítélteknek kisebb csoportjai a baracskai és a sopronkőhidai intézetben önként bent maradtak, az állatállomány, illetve az épületek állagának megóvását látták el.

3. A büntetés-végrehajtás – mint a gyűlölet és a leszámolás eszköze

a.) A halálbüntetések végrehajtása¹⁶

A kivégzéseket 1948-tól 1956-ig a Kozma utcai Gyűjtőfogházban (a legtöbb kivégzés itt, a Kisfogház udvari részében történt), valamint a Margit körúti katonai börtönben és az ÁVH Fő utcai börtönében hajtották végre. 1949-ig a halálraítélttel egy nappal előtte közölték, hogy a kegyelmet elutasították, és az ítéletet másnap reggel végrehajtják. Megengedték azt is, hogy a legközelebbi hozzátartozó személyesen búcsúzzon el a halálraítélttől. 1949-től az ÁVH ezeket a „kedvezményeket” megszüntette, az ítélet végrehajtására a nap bármely szakában sor kerülhetett, az ítéletet sokszor közvetlenül a kivégzés előtt egy mondatban közölték. Számos esetben a hozzátartozók csak évekkel később értesültek szeretteik haláláról. A holttesteket jeltelen sírban hantolták el, sokszor úgy, hogy föléjük még valakit temettek.

A szemtanúk visszaemlékezéseikben a halálra ítélték embertelen körülmények között eltöltött idegtépő várakozását írták le. Az egyik elítélt, aki 16 hónapot töltött le halálos zárkán, a következőket írja: „Halálra ítélésem után a Markóból a legnagyobb titokban szállítottak át a Gyűjtő Kisfogházba, ahol az I. emelet 38-as számú halálra ítélték tömegcellájába helyeztek. Összesen 14-en szorongtunk itt, amelynek berendezését 3 „kibli”, 1 vödör áporodott víz és egypár földre hányt szalmazsák jelentette, amiből az elmúlt évek halálra ítéltjeinek verejtéke büzlött...Sápadt, kopaszra nyírt, beesett szemű, meggörnyedt alakok imbolyogtak a cellában, éjjel helyenként felcsukló hörgés, artikulátlan segélykiáltások vertek fel bennünket szendergésünkből...”¹⁷ Ugyanerről egy másik elítélt: „A Kisfogház cellájában hajnalonként felvert minket álmunkból az akasztófák felállításának zaja. Az ÁVH részegen támológó tagjai felhozták az akasztófákat az udvarra, beillesztették a betonlyukakba és kiékeltek azokat. A soros ÁVH-s beordított a zárkába: „ébresztő”, ez számunkra azt jelentette, hogy közülünk néhányat kivisznek. A törzsőrmester a sapkájából kivett céduláról olvasta fel a neveket. Mi visszamaradtunk mélységes csendben, halálsápadtan néztünk egymás szemébe, órákig tartott, amíg a feszültség egy kicsit feloldódott a cellában. Ki lesz a következő? Gondolatban mindenki kiértékelte esélyeit az életben maradáshoz.”¹⁸

A visszaemlékezők a halálbüntetés végrehajtásának módjáról is megrázó képet festettek: „A Kisfogházban a halálra ítéltet egy földszinti, kipárnázott üres cellába vitték, kezét hátul összekötötték, száját egy szíjjal felkötötték, hogy halálordítását ne hallja senki. Az ítéletet a formaság kedvéért előtte felolvasták, utána felléptették egy kétlépcsős zsámolyra. Az egyik pribék a létra tetején a hurkot ráerősítette a nyakára, a másik kirántotta a zsámolyt a lába alól. A létra tetején álló egy erős, gyakorlott mozdulattal jobbra rántotta az elítélt fejét és kiakasztotta a nyakcsigolyáját...A testet a beosztott borbély és házimunkás emelte le,

16 A halálbüntetések végrehajtásának körülményeiről hivatalos feljegyzések nem maradtak fenn, ezért leírásukhoz a túlélő szemtanúk visszaemlékezéseire hagyatkozunk. Munkánkban Fehérváry István fentebb már idézett művéből merítünk.

17 Lásd: Fehérváry István: *Börtönvilág...* az 52. oldalon Floszman Győző visszaemlékezéséből.

18 U. o. 54. oldal

levetkőztette, majd egy papírzsákba gyömöszölve a készenlétben álló hullaszállító kocsiba dobta.”¹⁹

b.) A szabadságelvonással járó büntetések végrehajtása

Az ÁVH 1950 tavaszán négy *internálótábor*ot kapott: Recsket, Kistarcsát, Kazincbarcikát és Tiszalököket. Az internáltak utakat építettek, bányákban dolgoztak kezdetleges eszközökkel, embertelen körülmények között. Az internálás maximális időtartamához képest – amely 2 év volt, és fenntartását hathónaponként felül kellett volna vizsgálni – többségben voltak azok, akik ezt messze meghaladó időtartamot töltöttek le. Egy 1953. július 26-án hozott határozat alapján az internálótáborokat szeptemberig fel kellett számolni.

A *kényszerszermunkára ítélték számára* előírták, hogy őket táborszerű elhelyezésük mellett ki zárólag nehéz testi munkával szabad foglalkoztatni, illetve hogy a munkatábor életrendjét – néhány eltéréssel – a szigorított dologház végrehajtási szabályai szerint kell foganatosítani. A kényszerszermunka végrehajtásának akadályai szinte az első elítélésektől megmutatkoztak. A munkatáborul kijelölt budapesti, szegedi és márianosztrai büntetőintézetek túlszűfolttság miatt fogadóképteleneknek bizonyultak, ezért a kényszerszermunka büntetésre ítélteteket kezdetben a soproni fegyintézetbe szállították. 1946 derekától azonban a férőhely-szűke, valamint a határ közelsége miatt az elítélteket más, olyan fegyintézetekbe irányították, ahol a folyamatos munkáltatás lehetőségét biztosítani tudták. A táborszerű elhelyezésnek 1951 elejéig, e szankció megszűnéséig a minimális feltételei sem alakultak ki. Ries István igazságügyi miniszter 1949 őszén csalódottan nyilatkozott a munkatáborok felállításának elmaradásáról, ennek egyik okaként – sajátos módon – a háború előtről visszamaradt börtönszemélyzet alkalmatlanságát jelölte meg, amely nem eléggé „rátermett” a táborszerű, nyitottabb feltételek közötti fokozottabb éberséget és megbízhatóságot igénylő munkavégzésre.

Honi börtönügyünk történetében a II. világháborút követő években kezdődött meg a büntetés-végrehajtás keretében végzett *rabmunka sajátos ártértékelődése*. Ennek hátterében a romba döntött ország újjáépítésének gazdasági szüksége mellett már olyan szándékok is kirajzolódtak, amelyek modellként a nehéz fizikai közmunkát végeztető szovjet munkatáborokat vették alapul. Az igazságügyi kormányzat 1947-től azt a felfogást képviselte, hogy a büntetés nem lehet az állam számára veszteséges. Az elítéltek munkáltatásának új, gazdaságos alapokra helyezését az akkor meginduló hároméves terv központosított tervgazdálkodási keretei között kívánták megvalósítani. Az átalakítás hátterében az elítéltek munkáltatásának az a szovjet példája lebegett, amelyről az igazságügyi vezetés csak egyoldalúan annyit tudott, hogy iparágak termelési mutatóit képes befolyásolni. A rabmunkáltatás tervgazdaságba illesztésének első lépése a különböző termelési egységek centrális irányítás alá helyezése volt. Az 1948 júliusában létrehozott *Igazságügyminisztérium Gazdasági Igazgatóságának* feladata a rabmunkáltatás gazdasági részletterveinek kidolgozása, majd annak központi jóváhagyása utáni végrehajtása volt. Az ún. szocialista jellegű elítélt-munkáltatás szervezeti megalapozásának következő lépését 1948 decemberétől az *elítélteket foglalkoztató vállalatok államosítása* jelentette. Ennek során előírták a vállalatoknak a büntetőintézetektől való különállását, továbbá azt, hogy az intézet köteles a vállala-

lat számára megfelelő munkaerőt biztosítani. Az átalakítás előtti háziüzemekből kialakított ipari vállalatoknál a korábbi termelési profilt megőrizve, főként bútoripari, textilipari és cipőipari jelleg uralkodott, míg mezőgazdasági termelést a hat nagyobb földterülettel rendelkező gazdaságban (Állampuszta, Nagyfa, Annamajor, Vác, Aszód, Márianosztra) végeztek.

A népbíróságok és a rendes bíróságok párhuzamos ítélkezési tevékenysége azt eredményezte, hogy egyre elviselhetetlenebb zsúfoltsággal kellett a büntetőintézeteknek szembenéznük. A fokozódó zsúfoltság tehermentesítésére felmerült ugyan újabb büntetőintézetek létesítésének gondolata, ezt azonban a megfelelő pénzeszközök híján gyorsan elvetették. Az 1949-től a baloldali pártok politikai hegemoniájának megerősödésével kezdett körvonalazódni az a büntetőpolitikai szándék, hogy az elhelyezési és munkáltatási gondok megoldását nyitott végrehajtási helyek létesítésével, gyáraknak, üzemeknek, bányáknak, építkezési körzeteknek a büntetés-végrehajtás számára átadásával kell megoldani.²⁰

A szovjet modell alapján kialakított „nyitott végrehajtási helyek”, bányák, építkezések, mezőgazdasági munkahelyek stb. 1952. végére már szinte az egész országot behálózták. Az ún. *ör-parancsnokságok*, illetve *munkahely-parancsnokságok* mintegy 45 helyen dolgoztattak elítélteket. A hazai szénbányák közül elítélteket dolgoztattak a Várpalotai Cseri aknán (kb. 900-1100 elítélt), Oroszlányban a XVIII. aknában (kb. 1000 elítélt), Csolnokon a IX. a XII. és a XIV. aknában (kb. 800-900 elítélt), Tatabányán a XIV. aknában (kb. 1000 elítélt), ezenkívül kb. 10000 elítélt dolgozott a pécsi, a komlói, a dorogi, az ajkai, a borsodnánási, a kisterenyei és a nagybáttonyi bányákban. Több ezer elítélt dolgozott kőbányákban, így Badacsonyan, Recskén, a Mátra és a Bükk kőbányaiban. Kb. 8-10000 elítéltet dolgoztattak különböző építkezéseken, így a miskolci és a veszprémi egyetemi épületek létesítésénél, a budai vár helyreállításában, települések, mint Kazincbarcika, Sztálinváros, Komló felépítésében, különböző ipari létesítmények, mint a tiszalöki erőmű, vagy az inotai kohómű létrehozásában. 12-14000 elítélt dolgozott mezőgazdasági területeken.²¹

Az elítélteknek csupán egy kisebb részét tartották zárt intézetekben, illetve dolgoztatták az intézethez tartozó vállalatoknál. Az elítéltek nagyobb munkateljesítményre ösztönzésére alkalmazták az ún. „napelengedést”, vagyis a havi 100%-ot meghaladó teljesítmény után 5%-onként, a bányászatban 2%-onként egy-egy napot elengedtek a büntetésből. Ugyancsak a teljesítménytől tették függővé a különféle kedvezményeknek, mint a hozzátartozókkal való kapcsolattartásnak, a különböző programokon való részvételnek az engedélyezését.

A politikai befolyás növelését szolgálták a büntetés-végrehajtás szervezeti átalakításai is. 1952 márciusában a *börtönügy szervezete* az igazságügyi kormányzattól a *Belügyminisztérium felügyelete alá került*. A büntetőintézetek központi irányítására létrehozták a *Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságát*, az elítélt-munkáltatás irányítását a *Közérdekű Munkák Igazgatósága* (KÖMI) vette át. További intézkedéssel összevonták az intézetparancsnoki és a vállalatigazgatói munkaköröket.

A sztálini büntetőpolitika a magyar börtönügy személyi- és szervezeti feltételrendszerét is drasztikus alapossággal igazította saját követelményeihez. 1949-50-ben a börtönök személyi ál-

20 V. ö. Kabódi – Lőrincz – Mezey: *Büntetéstan* alapfogalmak. Rejtjel Kiadó. Budapest, 2005. 142-143.

21 V. ö. Fehérváry: *Börtönvilág...* i. m. 150. oldal

lományának teljes cseréjét végezték el. Az új személyzet nem előképzettség és szakmai rátermettség, hanem főképpen a politikai megbízhatóság kritériumai alapján verbuválódott.²² A szakmai képlet végtelenül leegyszerűsödött: a személyzet és az elítéltek, mint politikai ellenfelek álltak egymással szemben. Az őrszobákon kihelyezett parancsoló jelmondat a Ne csak őrizd, gyűld is!” gyakorlatában elterjedt a durva, embertelen bánásmód, az elítéltek mély, megalázó alávetése az „osztályharcra edzett”, átmilitarizált személyzetnek.

1950 után, különösen az ÁVH által átvett börtönökben, élték át a többségükben a politikai terror ártatlanul bebörtönözött áldozatai a magyar börtönügy legsötétebb és legszégyenteljesebb éveit.

1951 januárjától vette át az ÁVH a Pestvidéki Fogházat (Gyorskocsi utca), ahol csak politikai elítélteket helyeztek el. A régi őrséget ÁVH-s őrséggel cserélték fel, ettől kezdve a vég nélküli verések, fenyegetések napirenden voltak. A szemtanúk visszaemlékezései szerint a táplálék mennyisége – napi 1 liter leves háromszori adagolásban és 25 dkg. kenyér – a náci haláltáborok színvonalán mozgott. A fogvatartottakat, noha még ki sem hallgatták őket, csikos ruhába öltöztették, fejüket kopaszra nyírták, nevüket számokkal helyettesítették.²³

A Markó utcai börtön II. és III. emelete 1950 nyarától került az ÁVH felügyelete alá. A III. emeleten helyezték el azoknak a „kényes ügyeknek” a vádlottjait, akiket az Andrássy út 60-ban már kihallgattak, vagy további kihallgatásra vártak. Itt tartották fogva – többek között – a Rajk-per, a Mindszenty-per, valamint Kádár és társainak csoportját. Ezen az emeleten civil ruhás ÁVH-sok látták el az őrséget, rajtuk kívül senki sem léphetett be ide. Valahányszor erről az emeletről vittek el, vagy hoztak foglyokat, azokat senki sem láthatta.²⁴

1951. május első napjaiban vette át a budapesti Gyűjtőfogházat az ÁVH. Az átvétellel – az ott fogvatartottak tanúsága szerint – minden megváltozott. Néhány héten belül 2000 főre emelkedett a fogvatartottak száma, többségüket a bal csillagba helyezték el. Az épületrendszer másik szárnyát, a jobb csillagot a kitelepítés folyamán elkobzott személyi-, és vagyontárgyak raktározására használták fel.²⁵ A különböző üzemekben a normákat 50%-al felemelték, a munkaidőt meghosszabbították. A külvilággal való minden érintkezést megszüntettek, a levelezést, a látogatást, a csomagküldést nem engedélyezték, így számos fogvatartottról három évig semmiféle információt nem kaptak a hozzátartozók. A börtön területén megtiltottak mindenféle érintkezést, beszélgetést az elítéltek között, az örök előtt sapkát levéve, fejet hajtva volt szabad megállni, ha valaki egy őrt megpillantott, azonnal le kellett vennie a sapkáját és befordulni a falhoz, megvárni, míg az őr elhalad mögötte. Az élelmezési normákat úgy lecsökkentették, hogy néhány hónap múlva az elítéltek nagy része a bergen-belseni rabtáborok csontra soványodott rabjaira emlékeztetett.²⁶

A Váci Országos Börtönt 1950. január elejétől vette át az ÁVH. Ide szállították az egész országból a számukra különösen veszélyes politikai elítélteket. A bánásmód itt még a többi börtön

22 Az új személyzetben csak azokat tartották meg, akik 1945. után beléptek a kommunista pártba

23 Fehérváry: Börtönvilág... i. m. 173-174. oldal

24 U.o. 175. oldal

25 Az elítéltek közül többen szemtanúi voltak annak, hogy az ÁVH őrség az éjjeli órákban miként dézsmálta meg ezt a raktárbázist.

26 Fehérváry: Börtönvilág... i. m. 179. oldal

tönnél is kíméletlenebb, kegyetlenebb volt. Rendszeresek voltak a verések. Egy egykori váci elítélt visszaemlékezése szerint „a munkást megverték azért, mert elárulta a munkásosztályt, az értelmiségit, mert értelmiségi volt, a párttagot azért, mert későn lépett be, a pártonkívülit azért, mert nem lépett be. Veszélyes volt szemüveget viselni, mert miniszternek tartották az embert, a lúdtalpbetét burzsoá luxusnak számított, és aki az elfogyott küblipapír pótlását kérte, az a népi demokrácia tulajdonának pazarlásáért kapott verést... Eszterházy herceg, akit a Mindszenty-perben ítélték el, azért kapta a legtöbb verést, mert minden őr ki akarta próbálni, hogy milyen egy herceget verni.”²⁷

Az egykori fogvatartottak visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy az ÁVH börtöneinél elviselhetőbb bánásmódban részesültek az igazságügyi tárca felügyelete alatt álló börtönökben, ezek között is voltak különbségek. E nehéz időszakot érintve kell megemlítenünk a fogvatartottakkal érintkező személyzet egy részének szakmai-emberi tisztességét, humánus, nemritkán az ártatlanokkal rokonszenvező, segítő magatartását.

A bánásmód enyhülését a politikai elítéltek 1953. júliusától érzékelték először. Az ÁVH-s örök brutalitása ettől valamelyest alábbhagyott, közülük sokan rádöbbentek arra, hogy hatalmuk véges, visszaéléseikért felelniük kell. 1954-ben, Nagy Imre kormányzása idején a büntetés-végrehajtási tevékenység jogi szabályozásának, a törvényesség megerősítésének napirendre tűzése is megkezdődött.²⁸ Mindez azonban még nem bizonyult valószínű fordulatnak, az 1955-ös év a visszarendeződés éve volt, ez év nyarától a kül- és belpolitikai fejlemények újból a szélsőbaloldali büntetőpolitika pozícióinak erősödéséhez vezettek. Az újabb letartóztatási hullám azonban már nem bizonyult tartósnak. 1955 végén megkezdődött a külső rab-munkahelyek felszámolása, az elítéltek többsége újból zárt intézetekbe került.

1956 nyarától, Rákosi lemondásától azután tömegesen megindult a politikai foglyok ítéleteinek felülvizsgálata. Az egyes végrehajtó helyeken bizottságok jelentek meg, és minden elítéltet meghallgattak. A meghallgatások után elkezdődtek a szabadon bocsátások. Kiszabadultak azok a háborús és népellenes ügyben elítéltek, akiknek nem életfogytiglani szabadságvesztés ítéletük volt, továbbá a kisgazdapárti, a szociáldemokrata elítéltek, a papok, a gazdasági ügyekben, valamint a tiltott határátlépési kísérlet miatt elítéltek. A korabeli feljegyzések szerint a viszsamaradt elítéltek között kb. 3000 volt a politikai okokból elítélt. Őket az 1956-os októberi forradalom szabadította ki.

Hazai igazságszolgáltatásunk legsötétebb éveiben, a kíméletlen háborús esztendőök nyomott hangulatát tovább tetéző, betegesen eltorzult büntetőpolitika az 56-os októberi forradalomban hozzájárult az össznépi elégedetlenség robbanásszerű kifejezéséhez. Becslésünk szerint a különböző rétegeket sújtó drákói intézkedések kb. 700 ezer embert érintettek közvetlenül, közvetve pedig családtagjaikat. A szabadságuktól, becsületüktől megfosztott, embertelen körülmények között tartott, kiéheztetett és kiszigerelt emberek és a velük együttérző tömegek az 56-os forradalom napjaiban azt a jövőnek is szóló üzenetet fogalmazták meg, hogy a büntető hatalom soha többé ne merészeljen hasonló eszközökhöz nyúlni.

27 U.o. 197-198. oldal

28 Az 1105/1954. (XII. 17) minisztertanácsi határozat körvonalazta egy új büntetés-végrehajtási rendszer kereteit.